

=====
TOM V.
=====

ROCZNIK
TOWARZYSTWA PRZYJACIÓŁ
NAUK W WILNIE

1911—1914.

Skład chemiczny bronzów przedhistorycznych, znalezionych na Litwie i Rusi Litewskiej.

Wyjątek ze „Szkiców z archeologii przedhistorycznej Litwy“,
część 2-ga.

Gdy idzie o określenie wieku i pochodzenia bronzów przedhistorycznych, w braku nawet innych danych, na podstawie których dałoby się to skutecznie, wielką pomocą w badaniu jest rozbiór chemiczny metalu, z jakiego dane przedmioty są odlane.

Bronz — jak wiadomo — jest mieszaniną miedzi z innymi metalami, najczęściej z cyną, a także z ołowiem, cynkiem, antymonem, lub żelazem. Czasem dają się zauważać i inne domieszki, będące prawdopodobnie skutkiem naturalnych zanieczyszczeń rud miedzi, występujące w mniejszych ilościach, jak: arsen, nikiel, siarka, srebro etc. Ilość tych składników w danym przedmiocie, a także ich stosunek procentowy do ilości miedzi w bronzie, są dla archeologa ważnymi wskazówkami, z których śmiało może wysnuwać swoje wnioski.

Ażeby to zrozumieć, należy przypomnieć sobie, że stosunek procentowy miedzi do innych składników w bronzie, oraz ilość tych składników, zależy zarówno od czasu, w jakim dany przedmiot odlano, jak i od miejsca, gdzie go sfabrykowano.

Według badań dokonanych w tym względzie, najpierwotniejsze narzędzia metalowe, były odlewane prawie z czystej miedzi. Z biegiem atoli czasu zauważono, że domieszka innych metali, nadaje przedmiotowi odlanemu z takiej mieszaniny większą twardość i wytrzymałość. Zwrócono uwagę zwłaszcza na cynę. Z początku jednak dodawano tego metalu bardzo niewiele, zaledwie 1%. Następnie ilość tę powiększano stopniowo do 6%, dalej do 10% i wię-

cej. Ze jednak w starożytności cyna była stosunkowo drogą, gdyż znano tylko jedną kopalnię tego metalu na wyspach zwanych Kasjterydami, znajdującymi się gdzieś w pobliżu Anglii, przeto z czasem zaczęto próbować innych domieszek, zwłaszcza ołowiu, pospolitszego w przyrodzie. W późniejszych czasach, stanowił on domieszkę stałą. Na Węgrzech wytworzyła się samodzielnie kultura bronzów antymonowych, prawdopodobnie z racji znajdowania się związków antymonowych w rudach miedzi tamtejszych¹⁾. To samo zauważono i na Kaukazie. Tam gdzie znaleziono cynk, jak np. w krajach nadodrzańskich, lub nadreńskich — wyrabiano bronyz cynkowe, a gdzie przy obfitości miedzi, żadnego z wyżej wymienionych metali nie było, jak np. w Rosji, tam do miedzi dodawano nawet żelaza, jak to wskazuje analiza bronzów pochodzących z gub. Saratowskiej, przeprowadzona przez D. A. Sabaniewę²⁾. Jak widzimy więc, rozbiór chemiczny bronzów starożytnych, wykrywając różnice w ich składzie, dał archeologicznym badaniom nową podstawę.

Dla Litwy rozbiór bronzów przedhistorycznych ma znaczenie tem większe, że tu swojska kultura bronzu, dla braku bogactw kopalnianych wytworzyć się nie mogła, należy więc przyjąć, że wszystkie prawie bronyz, stanowiące inwentarz grobów przedhistorycznych w kraju nadniemeńskim, były importowane. W tym więc razie, ilość i jakość składników bronzów wykopaliskowych, może nam powiedzieć bardzo wiele, a zwłaszcza wskazać na stosunki, jakie łączyły Litwę z resztą Europy, w czasach zamierzchłych. Dotychczas jednak — o ile mi wiadomo — kwestją jakości bronzów litewskich mało się kto zajmował. Przewertowując dostępną mi odnośną literaturę, znalazłem tylko osiem analiz takich bronzów, i to przeprowadzonych w czasach dawniejszych. Do tej ilości, w latach 1911—12 przybyło jeszcze dziesięć. Łącznie więc mamy osiemnaście analiz bronzów pochodzących z 10-ciu różnych okolic kraju. Jest to już cyfra, dość wprawdzie nikła w porównaniu z ogromem wykopalisk, lecz dostateczna dla rzucenia pewnego światła na interesującą nas kwestję. Z tych względów nie wahać się przedstawić w tej pracy rezultatów analiz dawniejszych i nowych wraz z opartymi na tej podstawie wnioskami. Może zdołam zachęcić innych do badań w tym kierunku.

Tu muszę zaznaczyć, że dziesięć ostatnich analiz bronzów przedhistorycznych wykonali w pracowni chemicznej przy Mu-

1) „Światowit“ t. I, str. 90 i dalsze.

2) Павѣстія Императорской Археологической Комисси. Zeszyt 29.

zeum Przemysłu i Rolnictwa w Warszawie panowie: inżynier Marjan Kowalski i doktor Bolesław Miklaszewski. A wykonali to całkiem bezinteresownie, obiecując i nadal swoją pomoc w tym względzie. Podnosząc ten fakt niezwyklej uczynności z najwyższem uznaniem, pozwalam sobie w tem miejscu złożyć im najżywszą, najgorętszą podziękę.

Bronzy, których analizy podaję niżej, pochodzą z następujących miejscowości: Gudogaj w pow. Oszmiańskim — 1 przedmiot; Kalinówka pow. Białostocki — 1 przedm.; Kaszety pow. Lidzki — 1 przedm.; Kruczery pow. Dziśnieński—1 przedm.; Ludwików tegoż powiatu—4 przedm.; Merecz pow. Trocki—1 przedm.; Nacza pow. Lidzki—2 przedm.; Połaga—1 przedm.; Pomusie pow. Trocki — 1 przedm.; Szweksznie pow. Rosieński — 2 przedm. Dawniejsze analizy były wykonane przez p. p. D. A. Sabaniejewa (5 analiz) i hr. Jerzego Szembeka (3 analiz). Analizy bronzów z Kruczer i Ludwikowa podaję według wydawnictwa Ces. Komisji Archeologicznej: „Drewnosti Siewiero-Zapadnago Kraja, tom I, zesz. I, za trzy ostatnie z tomu I-go „Zbioru Wiadomości do Antropologii krajowej“.

TABLICA

stosunku procentowego składników bronzów przedhistorycznych litewskich.

WYSZCZEGÓLNIENIE	Miedź Cu.	Cyna Sn.	Ołów Pb.	Cynk Zn.	Żelazo Fe.	Srebro Ag.	Siarka S.
	Na 100 części próby						
<p>Nra 1 do 10 włącznie analizowali WW. PP. Dr. Bolesław Mikłaszewski i Inżynier Marjan Kowalski:</p>							
<p>Nr 1. Nr analizy 3610 z r. 1911. Siekierka z Kaszet n. Ułą w pow. Lidzkim. Płaska, o brzegach wywiniętych (hache à bords droits), opis w „Światowicie“ t. I str. 72—74 rys 52. Badanie nie uwzględnia patyny zawierającej wodę, dwutlenek węgla i domieszki mechaniczne, jak: piasek, glina etc. Sam metal składa się z</p>	93.55	6.43	—	—	—	—	—
<p>Nr 2. Nr anal. 3611 tegoż roku. Toporek tulejowy o jednym uchu (h. à douille avec anneau) m. Merecz wprost wsi Czasukow. Opis. „Świat.“ t. I str. 74 rys. 53. Nie</p>							

WYSZCZEGÓLNIENIE	Miedź Cu.	Cyna Sn	Ołów Pb.	Cynk Zn.	Żelazo Fe.	Srebro Ag.	Siarka S.
uwzględn. patyny. Czysty metal składa się z . Nr 3. Nr anal. 3612 r. 1911. Bronz niewiadomego znaczenia z cment. ciałopalnego w Pietkuskach pod Naczą pow. Lidzki.	89.00	8.42	2.12	—	—	0.45	—
Czysty metal składa się z Nr 4. Nr anal. 3632 r. 1911. Cząstka naszyjnika witego z Pomusia z cmentarza ciałop. kurhanowego. Czysty metal składa się z	90.95	1.32	7.55	—	—	—	—
Nr 5. Nr. analizy 5889 z r. 1912. Cząstka bransolety, lub naszyjnika z Połagi	93.30	0.24	6.42	—	—	—	—
Nr 6. Nr anal. 5890. Spirala, prawdopodobnie od ubioru głowy. Ze Szwekszni pow. Rosieńskiego	84.59	13.87	—	1.45	—	—	—
Nr 7. Nr anal. 5891. Pierścień z tej ze miejscowości. Próba utleniona na wylot. Skład obliczony w stosunku węglanów i wodorotlenków .	89.77	2.44	—	7.88	—	—	—
Nr 8. Nr anal. 5892. Blaszki do naszywania na tkaninie z cment. ciałopaln. w Gudogaju pow. Oszmiański	85.61	—	0.92	13.31	—	—	—
Nr 9. Nr anal. 11048. Toporek tulejowy o jednym	83.54	3.32	1.07	11.92	—	—	—

WYSZCZEGÓLNIENIE	Miedź Cu.	Cyna Sn.	Ołów Pb.	Cynk Zn.	Żelazo Fe	Srebro Ag.	Siarka S.
uchu, z Kalinówki w pow. Białostockim, gdzie wykopano cały skarb takich narzędzi	88.91	7.04	0.42	2.13	1.42	—	—
Nr 10. Nr anal. 11049. Bransoleta z cmentarzyska ciałopaln. w Naczy. Próba utleniona zupełnie, skład prawdopodobny. Ze zbioru W. Szukiewicza w Naczy	89.48	2.45	3.52	4.55	—	—	—
Od Nru 11-go do 15-go włącznie, analizował D. A. Sabaniejew. Dane wzięte z „Материалы по Археологии России — Древности С.-Западного края“ t. I zeszyt I.							
Nr 11. Naszyjnik z końcami szablastemi i czworokątnemi wiszorkami. Kruczery pod Dyneburgiem	82.50	2.30	4.60	10.20	—	—	—
Nr 12. Naszyjnik z pręta. Ludwików pow. Dyneburski	87.30	1.20	3.10	7.20	0.30	ślady	ślady
Nr 13. Bransoleta z tejże miejscowości	82.90	1.90	4.00	10.10	0.20	„	„
Nr 14. Bransoleta z tejże miejscowości	82.20	—	6.30	10.30	0.20	„	„
Nr 15. Sprzążka-saksta z tejże miejscowości . . .	80.20	0.50	6.20	12.20	0.20	—	„
Od Nru 16 do 18-go włącznie, według analizy hr. J. Szembeka. Dane ze „Zbio-							

WYSZCZEGÓLNIENIE	Miedź	Cyna	Ołów	Cynk	Żelazo	Srebro	Siarka
	Cu.	Sn.	Pb.	Zn.	Fe.	Ag.	S.
ru Wiad. do antrop. kraj. tom I.							
Nr 16. Ozdoba bronz. z Inflant. W zbiorach uniw. Jagiell. w Krakowie.							
Nr 840	91.34	0.94	—	7.11	0.61	—	—
Nr 17. Naszyjnik z Połonia pow. Borysowskiego.							
W tymże zbiorze № 821	90.69	1.71	0.43	7.53	—	—	—
Nr 18. Zapinka bronzowa znal. na Litwie w miejscu niewiadomem. Tenże zbiór. Nr 822 . . .	93.59	5.50	—	—	ślady	ślady	—

Przy rozpatrywaniu powyższej tablicy, uderza nas przedewszystkiem fakt obecności cynku, jako stałej tu prawie domieszki do miedzi. O ile to nie jest rzeczą przypadku, co zdaje się być wykluczonym, zważywszy, iż próbki do analizy dane, pochodzą z różnych okolic Litwy, Rusi Litewskiej, a nawet z Inflant, to cynk w tym razie nadaje bronzom krajów nadbałtyckich charakter szczególny, odróżniający je od bronzów innych krajów. Cynk, obok ołowiu, spotykano tu również jako stały składnik, zdaje się też określać z pewną dokładnością, że bronzы litewskie, z wyjątkiem niewielu, należą do najmłodszych w Europie. Można by nawet na zasadzie stosunku tych domieszek do miedzi w wymienionych bronzach, wiek ich określić. Tak np. siekierka z Kaszet sięga prawdopodobnie wiekiem drugiego tysiąclecia przed erą chrześcijańską; toporek z Mecerza należy odnieść do schyłku wieku brązu, t. j. do drugiej połowy pierwszego tysiąclecia przed erą chrześc., zaś toporek z Kalinówki do pierwszej połowy tegoż tysiąclecia. Gdybyśmy jednak chcieli przyłożyć tę samą miarę do określenia wieku ozdób bronzowych, znajdujących w grobach Litwy, to nie osiągnęlibyśmy dokładności nawet w przybliżeniu. Racja jest taka, że prawdopodobnie, przy braku dostatecznej ilości materiału surowego do odlewów,

często przetapiano stare, zużyte i polamane przedmioty na nowe, mogło się przeto tak zdarzyć, że w ozdobie typu nowego, skład chemiczny bronzu mógł pozostać nawet bardzo starym. Tak np. skład chemiczny naszyjnika witego z Pomusia (Nr 4), przypomina bardzo brzozy klasyczne, a pomimo to, nie można mu dać wieku starszego nad w. V ery chrześcijańskiej. W tych więc razach decydują typy wyrobów, o ile przedstawiają cechy jasne. Odnośnie do zabytków litewskich, decyzja taka jest jednak dość trudną, a to dla braku ich klasyfikacji naukowej. Tymczasem więc, opierając się wyłącznie na analizie chemicznej, możemy dać ogólnikowe tylko określenie, że wymienione na powyższej tablicy przedmioty należą przeważnie do epoki żelaza. Z podanych piętnastu analiz przedmiotów służących do ozdoby, jeden Nr 18 odpowiada wyrobom brązowego wieku. Z innych N-ra 3, 4, 6, 16 i 17-ty, mniejszą ilością domieszki do miedzi, zdają się wskazywać na swój starszy wiek; reszta należy do wyrobów nowszych, prawdopodobnie z końca przeszłego tysiąclecia, lub nawet z początku obecnego.

Ilość i jakość składników bronzu mówią nam też nieraz o pochodzeniu danych przedmiotów. I w tym więc razie analiza chemiczna oddaje nauce ogromne usługi. Dla zrozumienia zaś bronzów litewskich, jest ona warunkiem koniecznym. Obserwując np. typy tych bronzów, moglibyśmy wnioskować, że pochodzenie ich jest bardzo różne, a mianowicie, że napływały one tu zarówno z północy, jak z południo-zachodu, lub wschodu. Analiza chemiczna powiada jednak, że bronz wykopalisk litewskich zawiera stale prawie jedną i tę samą domieszkę do miedzi—cynk. Tegoby nie było, gdyby przedmioty brązowe tutejsze miały pochodzenie różne. Mielibyśmy bowiem brzozy nie tylko cynkowe, lecz antymonowe, żelazne etc., czego dotychczas nie ujawniono. Niepodobna jest na razie przesądzać, co mogą przynieść dalsze badania w tym kierunku; z dotychczasowych danych możnaby wnioskować, że Litwa, mając w czasach przedhistorycznych z jakimś krajem, posiadającym kopalnie miedzi i cynku, stale stosunki handlowe, stąd przeważnie dostawała gotowe odlewy, a mogła mieć i surowy materiał dla przeróbki u siebie. Droga dla tego towaru była oczywiście ta sama, którą szedł cały handel starożytny ku Litwie, t. j. od Odry i Warty rozlewiskiem Noteci a następnie Wisłą do Bałtyku, lub Narwią i Biebrzą do Niemna. Że tą tylko drogą szły brzozy cynkowe na Litwę, mamy dowód w tem, że ani północna ani wschodnia Europa kopalni cynku nie posiada. Grupaują się one przeważnie w środkowej i zachodniej Europie (Banat, Karyntja, Ślążk, Królestwo Polskie, Westfalja, prowincje nadreńskie etc.), stamtąd więc muszą pochodzić tu-

tejsze brzozy cynkowe. O określeniu szczególowem, który miano-
 wieie z wymienioyoh krajów był dostawcą brzozów do Litwy —
 obecnie i mowy być nie może. Możemy jedynie rozpatrywać pra-
 wdopodobieństwa. Do prawdopodoboyoh teorii, zaliczę przede-
 sztykiem opinję archeologa rosyjskiego, znakomitego znawcy prehi-
 storji Litwy, p. A. A. Spieyna. Uczony ten, w liście pisanym do
 mnie, wyraził zdanie, że, biorąc pod uwagę analogje typów brzozów
 litewskioh, oraz ich skład chemiczny, skłonny on jest uznać za miej-
 sce ich pochodzenia rzymskie prowincje nadreńskie. Godząc się
 w zupełności z powyższą opinją, muszę tu jeszcze dodać, że kopal-
 nie śląskie, a może i olkuskie, znane i eksploatowane od wieków,
 jako najbliżej od Litwy leżące, mogły też dostarczać jeżeli nie go-
 towoyoh wyrobów, to materiału surowego na odlewy. Z Węgier
 prawdopodobnie do Litwy cynk nie dochodził, chociaż rozprzestrze-
 nienie wyrobów brzozowoyoh węgierskioh sięga aż do południowoyoh
 wybrzeży Bałtyku, jak to zostało stwierdzone przez O. Helma z roz-
 bioru chemicznego brzozów zachodnio-pruskioh ¹⁾). Zresztą nie sta-
 nowczego w tym względzie jeszcze powiedzieć się nie da, więc kwe-
 stja pochodzenia brzozów litewskioh pozostaje tymczasem otwartą.

W związku z powyższem, wylania się jeszcze jedna kwestja,
 a mianowicie, czy Litwa otrzymywała brzozy już gotowe, czy mo-
 że odlewała je u siebie z materiału surowego, lub z rzeczy już zni-
 szczonyoh, które też mogły się tu dostawać, jako przedmiot handlu.
 Odpowiedź kategoriyczną na to dać tymczasem trudno, chociaż nie-
 które wykopaliska dostarczyły już pewnyoh wskazówek w tym
 względzie. Do takich należą mianowicie odkryte na Żmudzi, w tej
 najbogatszej w brzozy dzielnicy Litwy — formy do odlewu szpil
 i skarb przedmiotów brzozowoyoh. Formy znalezione w pobliżu m.
 Szat; są obecnie w zbiorze ks. J. Żogasa. Bliższyoh o nich wiado-
 mości nie posiadam. Z notatki tylko p. M. Brensztejna, umieszczo-
 nej w jego „Inwentarzu archeologicznym gub. Kowieńskiej“ ²⁾) do-
 wiadujemy się, że formy są wykute w liczbie 9-ciu po obu stronach
 płaskiego kamienia. Skarb, znaleziony przez p. M. Brensztejna
 w Syrajeiach (pow. Telszewski) składa się z całych i połamanyoh
 przedmiotów brzozowoyoh, wśród któryoh znalazły się *szalki* i *cięża-
 rek do wagi* ³⁾). Skarb ten znajduje się obecnie w Muzeum Tow.
 Przyj. Nauk w Wilnie. Jest rzeczą wielce prawdopodobną, że ten
 zbiór przedmiotów brzozowoyoh przedstawia materiał przeznaczony

¹⁾ Patrz odsyłacz 1-szy.

²⁾ W rękopisie.

³⁾ „Materiały antropologiczno-archeologiczne i etnogr.“ t. VI.

do przetopienia i przeróbki, który mógł być w tym celu skupywany od okolicznych mieszkańców, na co zdają się wskazywać szalki, oraz wałka. Znalezienie grudki stopionego brązu też na Żmudzi w Szakarni — jeżeli się nie mylę — powiększa ilość dowodów, że tu pomimo braku bogactw kopalnianych, istniał przecież przemysł bronzowniczy, chociaż zapewne na bardzo małą skalę. Przyjmując to za fakt dowiedziony, zrozumiemy w części przyczynę obecności cynku w bronzach litewskich. Przy istnieniu — przypuszczalnem — miejscowej fabrykacji przedmiotów brązowych, domieszka cynku była warunkiem nieodzownym, bo cyna była zbyt drogą, a ołów sam dawał z miedzią stop o wiele gorszego gatunku. Zresztą nie jest to wykluczonem, że import gotowych wyrobów, chociażby — jak chce p. Spicyn — dostarczanych z prowincji nadreńskich, przewyższał ilością produkcję miejscową, to jednak i tę przy badaniach należy brać w rachubę.

Wnioski to zawczesne jeszcze być może; nie waham się jednak ich podać, w tej nadziei, że ktoś bardziej ode mnie kompetentny szerzej tę rzecz rozwinie i uzupełni, lub wskaże braki w mej pracy. Z tego tylko korzyść dla nauki wypłynąć może.

SPIS RZECZY.

I. Archeologia.

	<i>Str.</i>
1. <i>Ludwik Krzywicki</i> . Pirkalnia pod wsią Petraszunami (z planem i 11 rysunkami w tekście)	1— 27
2. <i>Wandalin Szukiewicz</i> . Skład chemiczny bronzów przedhistorycznych, znalezionych na Litwie i Rusi Litewskiej (Wyjątek ze „Szkiców z archeologii przedhistorycznej Litwy“)	28— 37

II. Historja sztuki.

3. <i>Zygmunt Batowski</i> . Malowidła w kościele pokamedulskim w Pożajściu (z 4-ma rysunkami)	38— 60
4. <i>Tadeusz Mańkowski</i> . Z refleksji o Wilnie i o baroku polskim (z 2-ma rysunkami w tekście)	61— 71

III. Historja.

5. <i>Józef Kordzikowski</i> . W Inflantach i pod Smoleńskiem w 1609 r. (List Radwana do J. K. Chodkiewicza) . .	72— 84
6. <i>Stanisław Kościalkowski</i> . Ze studjów nad dziejami ekonomji królewskich na Litwie (z mapką)	85—168

I. Kompleks dóbr ekonomicznych i jego podział administracyjny	86
II. Obszar gruntów ekonomji litewskich	101
III. Zaludnienie ekonomji litewskich	„
IV. Najogólniejsze warunki życia włościan ekonomicznych	119
Przypisy	152

7. <i>Ks. Jan Kurczewski</i> . Z dziejów Trynitarzy polskich . .	169—195
8. <i>Smora</i> . Wzmianka o Karmelitach Bosych w Kownie . .	196—201

	<i>Str.</i>
9. <i>Zygmunt Bujakowski</i> . Szkółki parafjalne w Ziemi Bielskiej w r. 1794	202—232
10. <i>Władysław Zahorski</i> . List nieznaný Tadeusza Kościuszki (z r. 1815)	233—237

IV. Literatura.

11. <i>Stanisław Cywiński</i> . Romantyzm a Mesjanizm	238—315
---	---------

V. Antropologia.

12. <i>Juljan Talko-Hryncewicz</i> . Typ antropologiczny Polaków w związku z innymi Słowianami wschodnimi	316—325
(Odczyt wygłoszony na zjeździe przedhistorycznej archeologii i antropologii w Pradze w dniu 26 maja 1912 r.)	

VI. Ludoznawstwo.

13. <i>Franciszek Gawełek</i> . Biblijografja ludoznawstwa litewskiego	326—400
Spis czasopism i wydawnictw uwzględnionych	331
Biblijografja	366
Spis osób i rzeczy	394

VII. Biblijografja.

14. <i>M. B.</i> Druki polskie wydane w Wilnie (w r. 1911, 1912, 1913 oraz dopełnienia)	401—422
---	---------

DOSTRZEŻONE OMYŁKI DRUKU:

Str.	wiersz	zamiast:	ma być:
22	20 od dołu	rys. 7	rys. 10
24	11 od góry	dopływ	dopływów
105	16 od dołu	z górą włók 21171	z górą włók 21271
113	7 „	dotyczące ludność	dotyczące ludności
140	12 „	oczywiście—w imieniu króla,	oczywiście w imieniu króla
142	5 od góry	r. 1767	r. 1769
161	20 „	„Valsztiecziu sukilimas“	„Valstiecziu sukilimas“
164	19 od dołu	„ „	„ „
181	21 „	1754	1751
234	13 „	otrzymałem go	otrzymał go
234	14 „	włościanom Suchnowickim	włościanom Siechnowickim
234	8 „	T. Korzon S. c.	T. Korzon l. c.
245	3 od góry	sę	się
248	4 „	tkaniny	tkanicy
255	4 „	Marrasa	Maurrasa
260	6 od dołu	u nas	w nas
279	16 „	w r. XIX	w w. XIX.
282	21 „	potryjotyzmu	patryjotyzmu
284	4 od góry	pjonjerów	pjonierów
286	14 od dołu	ani	ni
293	2 „	Baumfeld	Baumfeld
297	12 „	winna była	winna był
305	19 „	jej	mu